

ФЕНОМЕН ОСВІТИ В СИСТЕМІ КОЕВОЛЮЦІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ

Пономарьов О. С., Харченко А. О., Чеботарьов М. К.

Національний технічний університет «ХПІ», м. Харків, Україна

Істотне погіршення якості довкілля, що створює реальну загрозу існуванню людської цивілізації й людини як біологічного виду, значною мірою зумовлене господарською діяльністю людей та їхнім хижацьким ставленням до природи та її ресурсів. Ця ситуація привертає все більшу увагу не тільки біологів, екологів та інших фахівців, а й філософів, які прагнуть осягнути проблему глобально, запропонувати вченим, бізнесу й урядам раціональні шляхи і способи діяльності, здатні відвернути або принаймні істотно відсунути у часі катастрофу, що невпинно і невблаганно насувається на людство.

Оскільки ситуація, що склалася, істотною мірою залежить від людини та її діяльності, уявляється цілком очевидним, що пошуки слід починати з аналізу складної природи людини та її взаємозв'язків і взаємовідносин з природою. Природа людини є предметом дослідження філософської антропології. Її підходи, методологія й інструментарій дозволяють в ланцюжку «потреби – цілі – діяльність – результат», звичному для традиційних підходів, віднайти ще й такі елементи, як «досяжність цілей» та «наслідки для природи». У такому разі ми ближче підійдемо до розкриття взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи.

Одна з цікавих і надзвичайно важливих проблем сучасної і філософської антропології, і філософії природи полягає у визначенні сенсу людини, її місця у природному середовищі та характеру її взаємодії з природою. При цьому відповіді на ці складні проблеми філософи прагнуть отримати переважно в рамках теорії коеволюції. Вона виглядає привабливо, хоча насправді є досить тривіальною. Дійсно, людина є невід'ємною частиною природи як великої системи і еволюціонує разом з еволюцією природи. Цікаво, що ці процеси відбуваються з різною швидкістю та з різною інтенсивністю які, до того ж, ще й здатні змінюватися.

Слід підкреслити, що раніше протягом досить тривалого часу характерним проявом коеволюції була істотна залежність людини, її способу життя та сенсу еволюції від природи та змісту її еволюції. Вплив людини на природу та її еволюцію носив здебільшого локальний характер. Поступово еволюція людини призводила до все більшого за своїми масштабами та інтенсивністю її впливу на природу та все більшого за розмаїттям та обсягом використання її ресурсів. Істотне зростання чисельності людства та все більш глибоке пізнання зовнішнього світу змінювали характер коеволюції, посилювали можливості людини впливати на природу.

На відміну від інших елементів і підсистем в загальній метасистемі природи, людина діє цілеспрямовано, прагне використовувати природу без урахування можливості тієї шкоди, яку вона завдає при цьому природі. Слід зазначити, що мислячі особистості вже з давніх пір закликали до розумного природокористування. Так, свого часу ще Геракліт Ефеський говорив, що мислення велика перевага, і мудрість полягає у тому, щоб говорити істину і щоб прислуховуючись до природи, діяти у відповідності з нею. Однак протягом всієї історії свого розвитку люди переважно діяли з позицій задоволення своїх потреб.

Притаманна людині здатність мислити, а значить знати і розуміти, здебільшого була спрямована на знання можливостей, а не закономірностей коеволюції. Тому не випадково Альфред Адлер стверджував, що ми знаємо набагато більше, ніж розуміємо. А часто навіть розуміючи неприпустимість завдання шкоди природному середовищу, люди шукають радше виправдання своїх дій, ніж можливості альтернативних дій на шляхах природозаощадження. Результатом здатності мислити, притаманної людині, стало виникнення принаймні таких двох специфічних утворень, які тільки досить опосередковано можуть вважатися наслідками еволюції природи, що зумовила еволюцію людини.

Першим з цих утворень виявилася так звана техносфера як сукупність артефактів, що в природі не існували й не могли існувати у природі до людини і без людини і були створені саме

людиною з метою задоволення її потреб, перш за все у підвищенні комфортних умов її життєдіяльності. На жаль, недостатня продуманість та безсистемність діяльності по формуванню техносфери призвели до того, що вона вийшла з-під контролю людини як свого творця й почала функціонувати й розвиватися за власними закономірностями. Небезпека цього розвитку проявляється як у некерованості, так і у непередбачуваності його можливих наслідків. Тим більш, сьогодні вони здебільшого мають негативний характер, загрожуючи самому існуванню людини як біологічного виду.

Другим із зазначених утворень виступає ноосфера, яка являє собою сукупність усіх розумів, що взаємодіють між собою в системі складних і часом суперечливих зв'язків. Часто ноосферу розглядають як системну єдність природи, культури і цивілізації. При цьому якщо під культурою розуміється переважно духовна сфера, то цивілізація у її широкому розумінні, включає сукупність матеріальних артефактів, тобто, власне, і техносферу. Вказана єдність набуває особливого значення з тих пір, як культура і цивілізація за інтенсивністю свого впливу на природу, насамперед на біосферу та геосферу, досягають, за В. І. Вернадським, потужності, порівнянної з потужністю геологічних процесів.

Таке істотне зростання сили й характеру впливу людини на природу, яке кардинально змінило процеси коеволюції, значною мірою сталося завдяки поглибленню пізнання природи людиною та усвідомленого використання отримуваних знань задля досягнення певних цілей і задоволення зростаючих потреб. Водночас відбувалася й інтенсифікація процесів пізнання, необхідність у якій породжувала створення феномену освіти. Його поява виявилася дійсно революційним проривом, хоча й розтягнутим у часі. Освіта дозволила людині відносно швидко отримувати такий великий обсяг знань, який та самотужки не змогла б отримати й за все своє життя. При цьому система освіти звичайно дає знання у готовому, узагальненому, систематизованому та упорядкованому вигляді.

Разом з тим сприйняття і часто прийняття цих знань, по-перше, відбувається «на віру» і без будь-яких спроб сумніву чи бажання перевірки їхньої достовірності. По-друге, через цей характер сприйняття знань в учнів і студентів втрачається здатність і навіть потреба безпосереднього знайомства з природою та її явищами. Замість цього вони повною мірою задовольняються тим, що отримують від викладача, з підручника і з Інтернету. По-третє, внаслідок такого характеру освітнього процесу учні та студенти зовсім перестають критично мислити, не розвивають свій творчий потенціал.

Надмірно прагматичне ставлення людини до природи як середовища свого мешкання та джерела ресурсів для свого життєзабезпечення безпосередньо позначається й на цілях, змісті та характері освіти. В процесі своєї власної еволюції як похідної від еволюції людини освіта поступово, але неухильно все більше відходила від прагнення до світоспоглядання та світорозуміння. Її розвиток здійснювався і продовжує здійснюватися на шляху задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Це посилює технократичний характер мислення і його істотне поширення й послаблює духовність і духовні цінності людей і суспільства у цілому.

Технічна і технологічна спрямованість освіти вважається пріоритетною, оскільки вона відповідає науково-технічному прогресу, стимулює його й готує для нього необхідне кадрове забезпечення. Однак саме поняття прогресу та розуміння його сутності і значення уявляється досить сумнівним. Не випадково ООН крім суто економічних показників на кшталт ВВП вводить для характеристики тієї чи іншої країни ще й показники якості життя та відчуття людьми себе щасливими. Вважаємо показовим, що показники цих двох груп характеристик практично в жодній країні не збігаються.

Така спрямованість освіти визначальною мірою впливає на характер еволюції людини і суспільства й на характер їхньої коеволюції з природою, що чітко веде нас до невідвортної катастрофи. І замість пошуку ефективних шляхів і способів зупинити цей «прогрес», освіта і наука виходять з позицій фіксації стану взаємодії та взаємовідносин людини і природи. Цей же

стан ґрунтується на егоїзмі людини, яка не турбується навіть про свій власний завтрашній день. Постійне зростання чисельності населення планети при прискоренні темпів скорочення її природних ресурсів робить еволюцію людини досить проблематичною.

Проблему ж виживання людства й плідного сталого розвитку неможливо вирішити за рахунок колонізації інших планет. По-перше, умови самого існування людини на них зовсім невідомі і скоріш за все істотно відрізняються від земних. По-друге, технічно неможливо навіть у досить віддаленому майбутньому пересилити на іншу планету кілька мільярдів осіб. По-третє, навіть якщо уявити, що два попередніх питання можуть бути успішно вирішені, постає ще одне – це переселення призведе до того, що люди й цю нову свою планету швидко перетворюватимуть звичним способом хижацького господарювання й відповідної коеволюції на непридатне для свого ж нормального існування середовище.

Таким чином, замість ненаукових фантазій про переселення необхідно формувати в суспільній свідомості відчуття відповідальності кожної особистості за дотримання, а краще й за поліпшення умов співіснування та коеволюції на єдиній Богом даній нам рідній планеті. Це завдання освіти вимагає нових підходів до розуміння світобудови й місця та ролі людини у світі. А це розуміння має виходити з необхідності гармонізації взаємовідносин у складній системі «людина – суспільство – природа – техносфера».

Ця гармонізація має передбачати формування нового світобачення і нової методології людської господарської діяльності, нового усвідомлення сенсу коеволюції та раціонального управління нею. Як пишуть І. В. Огородник, М. М. Кисельов та І. П. Стогній, «теоретичні побудови сучасного природознавства мають орієнтуватися на нову установку, яка, на відміну від класичної, спрямована на відображення світу «олюдненої» природи як людського світу» [1, с. 141]. Не можна не погодитися і з Ю. О. Мелковим, на переконання якого, «ця установка щодо розгляду природи та людини в їх єдності може бути з належною повнотою реалізована не в природознавстві, принципово далекому від гуманітарних проблем, а саме у філософії, яка таким чином і займає приналежне їй місце, не зводячи свій предмет до предмета наук про природу чи наук про людину, але задаючись запитаннями про єдність світу й людини, про їх взаємопроникнення, їх взаємоперетворення» [2, с. 17].

У цьому відношенні достатньо перспективним уявляється синергетичний підхід до побудови концепції природи та її коеволюції з людиною. Саме він визнає нормою ідею про множинність можливостей виходу з точок біфуркації, в яких час від часу може опинитися складна відкрита дисипативна система, яка функціонує у полі дії великої кількості чинників. А саме такими виявляються і природні, і соціальні системи, і сама людина. Ми визначаємо це явище як принцип каузальної невизначеності. Його опосередковано підтверджує С. М. Ягодзінський, підкреслюючи, що «утвердження коеволюційної стратегії передбачає не лише усвідомлення впливу, а й усвідомлення небезпеки, оскільки поведінка системи, виведеної зі стану рівноваги, не піддається опису чи прогнозуванню» [3, с. 46].

На жаль, сучасна система освіти практично не передбачає знайомства студентів хоча б з основами синергетики, яка фактично виступає у якості потужної постнекласичної методології і являє собою міждисциплінарний інструментарій наукового дослідження. Тим більш, що й сама освіта підпорядковується синергетичним закономірностям. Їхнє знання або хоча б знайомство з ними могло б істотною мірою допомагати студентові у самонавчанні, саморозвитку та самовдосконаленні, що виступає однією з визначальних передумов успішної його самореалізації й досягнення життєвого успіху. А для цього він повинен бути здатним виявляти домінуючі чинники впливу на себе та своє життя й поведінку й відповідним чином адекватно реагувати на ці впливи.

Не випадково той же Ягодзінський впевнено стверджує, що «особливо небезпечною для само організованої відкритої системи є ситуація, коли одна з її частин починає домінувати над іншими». Вчений слушно наголошує на тому, що «саме це спостерігається у взаєминах природи і сучасного суспільства. Викликаний результатами людської діяльності біосферний дисбаланс

привів до того, що природа стає залежною підсистемою, параметром цивілізаційного розвитку» [там само]. Вважаємо за доцільне додати, що під результатами людської діяльності слід мати на увазі й спрямованість навчання і виховання молоді.

Водночас не варто і категорично стверджувати, що освіта абсолютно не реагує на ту ситуацію, що склалася. Безумовно, її реакція є недостатньою і далеко не завжди адекватною. І це можна пояснювати і недостатньою екологічною свідомістю й відповідальністю системи управління освітою, і домінуючим впливом на освіту економіки й бізнесу, і відсутністю належної екологічної компетентності частини педагогічного складу. Кращі представники освітньої спільноти розробляли основи філософії освіти і вважали, що дитина повинна не лише розуміти, що вона житиме й діятиме у певному соціальному і природному середовищі й має бути готова до цього. Свого часу ще А. Дістервег стверджував, що виховання має ґрунтуватися на фундаментальних принципах природо відповідності, культуро відповідності та самодіяльності. Його сенс полягає у виявленні характерних індивідуальних здібностей і схильностей дитини і всебічного розвитку її творчості, фантазії, креативних здібностей та життєвої активності. Ідеї Дістервега розвиваються і сьогодні, хоча й не так широко, як хотілося б. Адже вони є вкрай актуальними в умовах надзвичайно мінливого світу, втрати духовних орієнтирів та панування технократичного типу мислення. Прикладом спадковості педагогічних принципів можна вважати ідеї В. О. Сухомлинського та його практичну освітню діяльність, в процесі якої він організовував для учнів екскурсії на природу й навіть проводив там заняття.

Ще одним прикладом стало поширення так званих «зелених шкіл», які орієнтовані на екологічне виховання й істотно змінюють саме уявлення про освіту. Тут вчать не просто любити природу, а приділяють особливу увагу екології. У спорудженні та обладнанні цих шкіл використовуються екоматеріали, і навіть папір вимагають витратити економно. Так, у долині ріки Аюнг на Балі є досить екзотична школа без стін, дах якої тримається на бамбукових жердинах. Це допомагає дітям відчутти свою єдність з природою. Подібні школи існують в Шотландії, Данії, Об'єднаних арабських еміратах, Індії та інших країнах. Але все це, на жаль, лише поодинокі приклади.

На наше глибоке переконання, реальна можливість забезпечення екологічного змісту освіти та її належного місця в системі коеволюції людини і природи полягає перш за все у відповідній зміні парадигми професійної підготовки педагогічного складу. Мається на увазі отримання ними серйозної світоглядної та методологічної підготовки у спецкурсі з філософії освіти. Він повинен відображати глобальні проблеми сьогодення, визначальні тенденції їх еволюції та можливі шляхи і способи ефективного розв'язання. Не менш важливо формувати у них уміння аргументовано і переконливо впливати на суспільну свідомість й посилювати її екологічну спрямованість. Цей вплив має бути потужним і багатоаспектним, діяти на мораль, культуру, духовність, політику і право. Необхідно формувати у кожної людини глобальну спрямованість її свідомості та почуття власної відповідальності за сенс, результати і можливі наслідки її діяльності.

Характер коеволюції, в умовах якого людина пристосовувалася до природи та її змін, сьогодні змінився на такий, в умовах якого людина прагне пристосовувати природу до своїх потреб і бажань. Але при цьому людина недостатньо повно використовує можливості свого унікального дару, яким виступають її інтелект і здатність мислити. Разом з цими якостями вона залишилась егоїстичною, агресивною, жорсткою і жадібною істотою. Навіть існування таких регулятивних механізмів, як мораль і право, звичаї і традиції, відповідальність тощо не допомагають викоринити її негативні риси, в тому числі й хижацьке ставлення до природи. Тим більше, що ми відчутно спостерігаємо як природа захищається від спроб диктату з боку людини. І її можливості набагато більші, ніж сукупна міць людського суспільства. Тому забезпечення нормальної життєдіяльності і розвитку людини в гармонії з природою і суспільством вимагає істотного посилення педагогічного впливу освіти і соціуму буквально на кожну людину

незалежно від її віку. Цей вплив освіти повинен бути ефективним і цілеспрямованим на формування чіткої екологічної спрямованості людської свідомості.

Література

1. *Огородник И. В., Киселев М. М., Стогний И. П.* Социально-философские проблемы экологии. – К.: Выща школа, 1989.
2. *Мелков Ю. О.* Природа як предмет філософії // Філософія природи; монографія. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2006. – С. 9-19.
3. *Ягодзінський С. М.* Синергетична концепція природи: методологічний і культурологічний аспекти // Філософія природи: монографія. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2006. – С. 33-50.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ ЭТОС КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ ФОРМА ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Проценко О.П., Копина А.В.

Национальный аэросмический университет им. Н.Е.Жуковского «ХАИ», г. Харьков, Украина

В последнее время в пространстве социогуманитарных научных исследований все чаще встречается обращение к понятию этос, которое по содержанию не имеет четких смысловых границ, но тем не менее используется в некоторых устойчивых значениях в соотношении с другими понятиями для характеристики совокупной практической деятельности человека, связанной с реализацией его частого интереса, транслированного в систему определенных поступков и действий. Исходными в исследовании указанного феномена выступают созвучные и близкие по смыслу понятия «этика» и «этикет». Они связаны с представлением об индивидуальных особенностях человека и их проявлением в его поступках и действиях. При этом этика выявляет их нормативно-регулятивный потенциал в области морали, этикет обращен к манерам, технике осуществления, в то время как этос указывает на устойчивые тенденции поведения, связанные со стилем и образом жизни, целеполаганием, стратегией, наполняющей жизнь людей здравым смыслом, практической полезностью, рациональной упорядоченностью. Этос включает в себя и чувственно-эмоциональную бытийственность ментальной направленности, транслируемую в стереотип поступков. Как термин и как понятие, этос имеет в основе своего значения греческое слово, обозначающее нрав, характер, обыкновение, привычку, душевный склад, тому, что противопоставляется «физису» как органической, телесной природе человека. Понятие «этос» может характеризовать образ жизни и стиль поведения через вербальные формы, хранящие и транслирующие практический опыт людей: советы, поучения автобиографии.

Но прежде всего, понятие этос используется для обозначения некоторых устойчивых фактов человеческой деятельности: хозяйственных, экономических антерпренерских, профессиональных. Оно вмещает в себя нормативно-ценностную составляющую в социокультурных практиках, возвышающихся над уровнем повседневности, над средним уровнем моральной порядочности. Речь идет об опыте развитых в духовном отношении группах и сословиях а не о всем социуме» [1, с. 601].

В настоящее время актуализирован феномен предпринимательского этоса, получивший широкий спектр междисциплинарных исследований. Философско-антропологический анализ предпринимательства, как одного из видов человеческой активности, использует понятие этоса, чтобы обозначить круг вопросов связанных с рыночной экономикой, отмеченной противоречивыми ситуациями, переживаемыми людьми и обществом в целом, с перспективным